

DIDAKTICKÁ APLIKACE ORÁLNÍ HISTORIE / EDUCATIONAL APPLICATION OF ORAL HISTORY

K některým problémům využití orální historie ve výuce dějepisu/Some Problems With Using Oral History Methods in Teaching History

Naděžda Morávková

Abstrakt

Tento dokument se zabývá etickými aspekty orální historie jako metody vyučování školního dějepisu. Autorka vychází ze svých zkušeností a zkušeností týmu spolupracovníků z Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni. Zkušenosti jsou spojeny zejména s výukou moderních dějin, historií socialismu v někdejším Československu a historií druhé světové války. Autorka také uvádí několik tipů, jak zvládat etické problémy výuky moderních dějin metodou orální historie ve školní praxi.

Abstract

This paper deals with the ethical aspects of oral history methods in teaching at school. The author based on his experience and knowledge of the team of colleagues from the Center for Oral History, Department of History, University of the West Bohemia points out some of the difficulties of implementing teaching methods. The experience is mainly linked to the teaching of modern history, the history of socialism in the former Czechoslovakia and the history of World War II. The author also gives some tips on how to manage ethical controversies in the use of oral history in the schools face practice.

Klíčová slova: didaktika moderních dějin, orální historie, socialistické Československo

Key Words: didactics of modern history, oral history, socialist Czechoslovakia

Vyučovat v rámci školního dějepisu nedávnou minulost, dějiny, které jsou ještě k nalezení v paměti žijících lidí, nebylo nikdy snadnou záležitostí. Nezralost či dokonce absence konsensu o většinově přijatelném diskurzu byla vždy významnou komplikací učitelovy snahy. Soudobé dějiny jsou příliš čerstvé, solidní interpretace zpravidla chybí nebo jsou nezralé. Ještě horší situace nastává v případech, že se jedná o dějiny kontroverzních období, konfliktů, které rozdělovaly a rozdělují občanskou společnost, politicky či ideologicky ožehavé etapy minulosti, války, revoluce, diktatury. Jenže právě tyto pasáže moderních dějin bývají nejtěsněji provázané se současností, prorůstají do ní svými dlouhými výhonky a je velmi užitečné poučit o nich podrobně mladou generaci. Nejnovější didaktická metodologie historie přináší mnoho zajímavých nápadů a tipů, jak si s tímto náročným úkolem poradit. Čerpá také z modernizace metodologie vědecké a právě metoda orální historie se v posledních letech pevně zabydluje jak v historiografii, tak ve školním dějepisu. Přináší mnoho pozitivního, dokáže učebnicové a jaksi odcizené dějiny oživit a žákům personalizovat. Vzdálená a mrtvá historie se stává historií živých konkrétních lidí. Taková historie vstupuje do žáka nejen svým naukově vzdělávacím potenciálem, ale také potenciálem emotivním a sociálním. Její výchovné možnosti mohou být schopným učitelem široce využity, ale současně přinášejí i jisté komplikace ve výuce, jichž by si měl být učitel předem vědom a snažit se jim čelit. Budu se zde snažit postihnout kladný i záporný potenciál orální historie jako vyučovací metody na konkrétním příkladu současné české didaktiky dějepisu pro základní a střední školy, tak jak mi to dovolují zkušenosti učitele na těchto školách a učitele budoucích učitelů těchto škol.

Jako hlavní přínos použití orální historie při výuce školního dějepisu v oblasti sociální jednoznačně vidím přínos k rozvoji mezigeneračních vztahů. Česká společnost patří k moderním komunitám vyspělého světa, jejichž styl života si vybírá nejednu nepřijemnou daň za pohodlí a blahobyt. Zde mám na mysli změnu klasické

podoby a úlohy rodiny, odcizení v rodině a změnu či dokonce likvidaci dříve fungujícího oboustranně prospěšného stýkání seniorské a juniorské generace. Ekonomické možnosti moderní společnosti přinesly individualismus, oddělené bydlení generací, často ve značných vzdálenostech, tempo doby likviduje pravidelnou komunikaci mezi rodinnými příslušníky, mnohost a neuchopitelnost současného světa ji poškodila ještě více. Minimální stýkání a komunikace vedou k minimalizaci porozumění mezi generacemi, z toho pak přirozeně plynou mezigenerační konflikty jak v rámci rodiny, tak v celospolečenském měřítku. Vzájemné porozumění, pochopení motivace chování a jednání, hodnot, potřeb, názorů, morálních principů jiné generace je pak obtížné až nemožné. Můžeme pozorovat oboustranné předsudky a mylnou generalizaci v posuzování chování a jednání příslušníků jiné generace. Z příslušníků rozdílných generací se mohou stávat až nepřátelé a jejich komunikace může mít mnohdy až konfliktní podobu. Příčinou je přitom obyčejné neporozumění a nezvyk vzájemného stýkání. Co je neznámé, bývá vnímáno jako nebezpečné či nepřátelské.

Rozhovor s pamětníkem seniorské generace může v tomto ohledu přinést nečekané výsledky. A to oboustranně. Máme zkušenosti, které reflektují nejen obohacení rodinných mezigeneračních vztahů, ale i případy, kdy rozhovory s pamětníky, které žáci vedli v rámci školního dějepisu, přinesly kromě zajímavých historických poznatků i zajímavá přátelství a vzájemně obohacující vtahy mezi narátory a tazateli. Senioři mohou nabídnout zpravidla čas, moudrost, zkušenost, trpělivost, radu, mladí tazatelé, potvrzení trvajících společenských důležitosti seniora a zájem o jeho názory, rozptýlení a dočasné zapomenutí na případné zdravotní a jiné problémy, jež stáří přináší, často i dokonce osobní pomoc. Vzájemná úcta, především však úcta mladé generace ke starší (budování této úcty má v moderní české společnosti mnohdy značné rezervy v poslední době) je pak velmi potěšujícím sekundárním výsledkem této vzdělávací aktivity.

V České republice zatím ještě není orální historie využívána v oblasti terapeutické či v oblasti péče o seniory, ale sekundární přínos, který v tomto směru oral history jako vyučovací metoda má, je nepřehlédnutelný. Velmi dobré zkušenosti máme zejména s vytěžováním osaměle žijících seniorů nebo pamětníků ze

seniorských domovů a domovů s pečovatelskou službou. Ošetřující lékaři nám několikrát potvrdili pozitivní vliv narácí na celkový zdravotní stav či psychiku seniora.

Jiným sociálním aspektem orální historie může být její případná role v oblasti výchovy k životu. České školství má dle mého soudu značné rezervy v přípravě jedince k umění žít kvalitní a plnohodnotný život a čelit problémům, které život přináší. Je všeobecně známým faktem, že Česká republika patří k nejateističtějším zemím světa, zaujímá možná v tomto směru i první místo. Religiozita v naší zemi je skutečně minimální. Náboženství je však jen nedostatečně nahrazováno občanskou výchovou v oblasti morálky a pojmání smyslu a průběhu života. Často se můžeme setkat s nepřehlédnutelným vlivem konzumních hodnot a nepřipraveností mladých lidí na různé, běžné, životní problémy. Protože podobně nepřipravená je už i rodičovská generace, není, kam se obrátit o radu. Mladí lidé bývají zaskočení přirozeným během života a jeho peripetemiemi, jakými je nemoc či úmrtí blízkého člověka, existenční problémy, mezilidské vztahy v celé jejich pestrosti apod. Reflexe konkrétního života narátora, obraz skutečného životního příběhu, ne filmového či literárního, komentovaného, vysvětleného, může být v tomto směru neocenitelnou pomocí. Co je lepší než příklad, ať už v kladném i záporném smyslu. Každá generace má své křížovky, stejně jako každý jedinec. I přesto, že historické a životní zkušenosti jsou, jak známo, jen obtížně přenosné, má autentické poučení ze života jiného svůj nezastupitelný význam.

Veškerý tento výše jmenovaný mimoedukační přínos použití orální historie ve školní výuce je ovšem vykoupen několika úskalími, o nichž bych se zde ráda zmínila především. Zaměřím se, jak název mého příspěvku napovídá, na úskalí, která bychom mohli nazvat úskalími etickými. Použiju příkladu a zkušeností z výuky dějepisu v posttotalitní tedy postkomunistické společnosti, mám na mysli pochopitelně českou společnost po tzv. Sametové revoluci, neboli pádu socialistického zřízení a rozpadu sovětského bloku. Je potřeba si uvědomit, že diktatura dělnické třídy a ideologie komunistické strany nebyla v nejnovějších dějinách české společnosti jedinou totalitou, že do soudobých českých dějin stále ještě patří i období druhé světové války, kdy byla naše země okupována hitlerovským Německem, pamětníci

této neblahé doby stále ještě žijí. Zatímco obecný konsenzus v otázce interpretace doby Protektorátu Čechy a Morava je až na drobnosti většinou společností akceptován, doba socialismu je v tomto směru složitější. Právě dějiny socialismu představují někdy pro učitele dějepisu, který se rozhodne použít metodu orální historie a práce s pamětníky, nečekané problémy a je třeba, aby na ně byl dobře připraven.

Vláda komunistické ideologie v naší zemi trvala dlouhých čtyřicet let. Školní dějepis se zaměřuje na objasnění negativního charakteru totalitního režimu, který potíral skutečnou demokracii a svobodu projevu. Žáci jsou zvyklí hodnotit komunismus a komunisty negativně. Nežádá se můžeme setkat i s jistou demonizací doby a poněkud emotivním a zjednodušujícím hodnocením, jak to ostatně bývá v případě reflexe živoucí minulosti. Jeliže se však učitel rozhodne využít pro výklad a přiblížení doby pamětníky, například rodinné příslušníky, je jisté, že v každé třídě se sejdou jako pamětníci jak bývalí, či dokonce stávající komunisté nebo alespoň levicově orientovaní lidé, tak pamětníci, kteří stáli ideově na druhé straně, ať už otevřeně jako lidé režimem pronásledovaní, či v dané době skrytě, jako mlčící většina. Rozpory mezi těmito pamětníky a jejich vzpomínkami se rázem přenesou do školní třídy a žák, jehož pamětník – rodinný příslušník reprezentuje skupinu, která je dobově hodnocena negativně, tedy skupinu nějak spjatou s bývalým režimem (komunista, příslušník bezpečnostních složek, dobový politik apod.) se ocitá v nepříjemné pozici. Stejně negativně může být žákem vnímán i předek, který patřil k pasivní mlčící části společnosti a v očích nezralé osobnosti, jakými bezesporu žáci ještě jsou, může být pocíťován trochu jako kolaborant či přinejmenším zbabělec. Děti a mládež jsou v tomto směru velmi striktní a připravení k rychlým a jednoznačným soudům. Jeliže se ve třídě sejdou takové kontroverzní vzpomínky, může nastat pro mnohé nepříjemná situace, pokud učitel nemá dostatek zkušeností a taktu, aby situaci zvládl.

Naznačím nyní na základě našich zkušeností několik v podstatě se opakujících situací, kdy se rodinný pamětník nehodil se svým životním příběhem zcela do současné interpretace dějin socialismu u nás, a to, jak byly řešeny učitelem, respektive, jak by mohly být řešeny učitelem vhodně.

Jeliže učitel vedl žáky k zjednodušující černobílé interpretaci minulosti a podcenil výklad kauzálnosti a podmíněnosti událostí, případně zanedbal přípravu

vůbec, nastaly dvě základní možné situace. První, víc častá, pamětník nebo žák odmítli reflexi určitých ožehavých skutečností z minulosti, popřípadě je pamětník či žák ošetřili anonymizací vzpomínek. Druhá, složitější, ale méně častá, situace nastala, jelikož žák akceptoval plně pamětníkův postoj a utkal se pak v hodině s postojem žáka, jehož pamětník stál na opačné straně ideového spektra minulosti. Konkrétním příkladem byly vzpomínky rodinných příslušníků žáků vesnických škol, jež se týkaly problému kolektivizace zemědělství a vzniku a působení tzv. Jednotných zemědělských družstev a Státních statků. Stejně ožehavé byly vzpomínky pamětníků – příslušníků Pohraniční stráže socialistického Československa či Sboru národní bezpečnosti na základních školách v západním pohraničí České republiky. Zvláště, když se týkaly problematických čtyřicátých a padesátých let. Spory a názorové disproporce, které při interpretaci vzpomínek ve vyučovacích hodinách nastávaly, vedly i etickým pochybením některých učitelů, kteří náročnou situaci neuměli řešit. Zejména v prvním případě, kdy byli žáci z jedné vesnice mnohdy od svých rodinných pamětníků informováni o konkrétních postojích a jednání pamětníků jiných žáků, nastávaly v hodině i po ní kontroverzní situace.

Jedinou cestou, jak zvládnout podobné situace bez pedagogického i etického pochybení, je pečlivá příprava interpretační vyučovací jednotky. Nevyplácí se jí podcenit a přistoupit na improvizaci, přímou prezentaci žakovských rozhovorů, aniž se s nimi učitel předem seznámil a měl možnost korekce a výběru pro své didaktické záměry v hodině. Orálně historický výzkum ve sféře vědecké si může dovolit pracovat s víceméně neomezeným typem orálně historického pramene, má dostatek nástrojů na předinterpretaci ošetření. Při využití pamětnických vzpomínek ve vyučování jsme přece jen více omezeni. I zde se však naskýtá několik možností. Kromě výše zmíněné komparace různých, i navzájem rozporuplných výpovědí, i ve výuce lze využít srovnání či doložení písemným pramenem, tiskem, dokumentárním záznamem, obrazem. Je však přitom nutné zachovat takt, učit žáky schopnosti vnímat složitost historické skutečnosti, vyrovnat se s vícehledovostí a relativitou minulosti, ale přitom nerezignovat na hledání co nejvěrnějšího obrazu dějin. Je to práce náročná, lze ji provádět pouze dlouhodobě a systematicky, ale vyplácí se.

MEMO 2012/2

Ještě mnohem náročnější orálně historickou metodou se výše ve jmenovaných případech ukázaly přímé besedy s pamětníky. Naši studenti v rámci svých souvislých pedagogických praxí opakovaně použili přímé vstupy pamětníků do vyučování, ať už ve formě besedy s živým pamětníkem, či ve formě besedy zprostředkované filmovým dokumentem. Tématem byla „železná opona“, neboli uzavřená hranice Československa směrem na západ v době studené války. Studenti vybrali pamětníka, který absolvoval neúspěšně ilegální přechod hranice, dále ilegálního emigranta, pamětníka - bývalého profesionálního příslušníka pohraniční stráže a pamětníka, který absolvoval povinnou vojenskou službu na státní hranici.

Jeich vzpomínky byly samozřejmě dosti odlišné. V těchto případech se ukázalo jako nejvhodnější, právě vzhledem k etickým principům, uspořádat besedy oddělené a žáky předem pečlivě připravit. Stejně tak je vhodná následující hodina učitelova komentáře. I za takovýchto podmínek je beseda, tedy živý vstup pamětníka do vyučování, pro učitele nejnáročnější orálně historickou metodou. Lze ji doporučit jen zkušenému učiteli, neboť možnosti úspěšně vyučovací jednotku řídit zde jsou limitovány. Může se snadno stát, že učitel ztratí nad průběhem hodiny kontrolu a vzniklé škody se pak napravují obtížně.

Oním důvodem, proč je orálně historická metoda jako metoda didaktická náročná z hlediska etického, je její výrazný osobní, individuální rozměr. Jedná se o personalizované dějiny, které se v případě školní výuky velmi často týkají přímo žáků, protože nejjednodušší a nejvíce používanou metodou je vytěžení pamětníků z řad rodinných příslušníků. Učitel musí sledovat své didaktické cíle a budovat co nejuvěrnější obraz minulosti, přitom však musí vést žáka k úctě v rodině a zachovávat důstojnost žákovy osobnosti i osobnosti jeho pamětníka. Je potřeba vést žáky k vědomí relativnosti pohledů na minulost, ale současně nepřipouštět relativizaci základních mravních principů, relativizaci zásad lidskosti. Nejčastější cestou, jak se vyrovnat s kontroverzní minulostí, bývá pro pamětníka právě relativizace hodnot. Pomáhá mu vidět se v minulosti v lepším světle, omluvit některé jeho postoje, činy. Taková relativizace má své meze právě v oblasti etiky. Etické zásady zůstávají a musí zůstat neměnné. To je to, s čím musí žák z výuky odcházet.

Dalším úskalím, které hrozí při vstupu pamětníka do výuky a které rovněž spadá do oblasti etické, je vědomá i podvědomá „úprava“ minulosti. Nejčastějším způsobem je změna jejího obrazu pomocí potlačování a zamlčování určitých faktů a naopak přeceňování a zdůrazňování jiných. Minulost tak lze otočit hodnotově téměř o pomyslných 180 stupňů. Žák sám nebývá zpravidla schopen tuto manipulaci, znovu zdůrazňuji, že nemusí být ani ze strany pamětníka záměrná, ale spíše podvědomá, odhalit a přijímat s nadhledem. To je úkol učitele, aby buď přímo v přítomnosti pamětníka, či při zprostředkované interpretaci jeho výpovědi situaci ošetřil, a to vhodným a nanejvýš taktním a korektním způsobem,. Jeliže takový pamětníkův přístup lze předpokládat a učitel přesto hodlá jeho vzpomínky ve výuce z různých důvodů použít, osvědčilo se nám připravit žáky předem a následně pak v další hodině věnovat péči vybraným faktům z minulosti, u kterých se lišilo pamětníkovo pojetí a „řeč“ jiných pramenů - archivních dokumentů, tisku, filmového materiálu, výpověď jiných pamětníků.

Důležité je vést žáky ke správnému přístupu k orálnímu prameni. Orální historie bude vždycky více sledovat osobní reflexi minulosti než minulost samotnou. Jeliže učitel dokáže přimět žáky, aby se soustředili na vnímání autentičnosti a personální dimenze vzpomínek a použili je k vcítění se do dané doby, k vzhledu do minulosti, pak dosáhl svého hlavního cíle.

Orální historie má vést k budování povědomí o relativnosti vnímání skutečnosti, jak v minulosti, tak v přítomnosti, ale současně k vědomí nemožnosti relativizovat základní mravní a humánní principy. Může žákům velmi „živě“ ukázat, kam taková relativizace vede. V českých školách je vzhledem k charakteru moderních evropských dějin stále ještě časté téma druhé světové války a holocaustu. Dá se říci, že toto téma je z hlediska našich dějin nevhodnějším pro výchovu k povědomí o tom, kam může vést relativizace principů lidskosti a morálky. Dějiny holocaustu jsou a zůstanou varujícím mementem. Pamětníků ubývá, ale důležitost jejich výpovědí v době, kdy se popírači holocaustu stále více osmělují k veřejným projevům a kdy projevy šovinismu, byť jiného než antisemitského, přestávají být v naší zemi mezi lidmi jednoznačně a okamžitě odsuzovány. Ekonomická krize a politické peripetie v české společnosti přinášejí vzrůstající zájem o vlastenecké postoje. Ty však mohou u

nepřipravených žáků lehkou v budoucnu přerůst do eticky pochybných rozměrů, k etnické, náboženské nebo rasové nesnášenlivosti. Pamětnické vzpomínky zůstávají stále jedním z neúčinnějších a nejautentičtějších prostředků, kterými lze v rámci vyučování výše zmíněným negativním společenským trendům čelit. Jsou a budou však také jednou z nejnáročnějších didaktických metod, pokud se týká učitele a jeho schopností.

Ráda bych na závěr nabídla zájemcům možnost využít výsledky práce našeho Střediska orální historie SOHI při Západočeské univerzitě v Plzni. Naši pedagogové a studenti vytvořili společně metodickou příručku a portfolio didaktických materiálů a pomůcek pro využití orální historie ve vyučování moderních dějin. Zatím existuje bohužel pouze v českém jazyce, ale začínáme ji po částech publikovat v anglických překladech v tomto odborném periodiku MEMO - Journal for Oral History, který je dostupný i v elektronické podobě na našich stránkách. Stejně tak uvítáme každého, kdo by byl ochoten podělit se s námi o vlastní zkušenosti s aplikací pamětnických vzpomínek ve školním vyučování a popřípadě měl zájem publikovat v našem periodiku.

Literatura/ References

RICOEUR, Paul. *Křehká identita*. Třebenice: Mlýn, 2000.

VANĚK, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny*.

Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence. Praha: Academia, 2009.

O autorce

PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D. (*1961 v Plzni). Vyučuje na katedře historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, zabývá se dějinami moderní historiografie a metodou orální historie.

e-mail: moravkov@khi.zcu.cz